

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

СУЛІЦЬКИЙ ВАДИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343. 953: 616. 89 – 008. 441. 44

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ-СУЇЦИДЕНТІВ

Спеціальність 19.00.06 – юридична психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ - 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі юридичної психології Київського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор **Яковенко Сергій Іванович**, Київський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ, начальник кафедри юридичної психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник **Максимова Наталія Юріївна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор факультету соціології та психології;

кандидат юридичних наук, доцент **Фаренюк Сергій Якович**, Київський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, начальник кафедри кримінально-виконавчого права.

Провідна установа – Інститут соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України, м. Київ.

Захист відбудеться 13.05.2002 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 26.007.01 в Національній академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ – 35, Солом'янська пл., 1.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ – 35, Солом'янська пл., 1.
Автореферат розісланий 12.04.2002 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І.Казміренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, у другій половині ХХ сторіччя самогубство вийшло на четверте місце серед причин смерті з тенденцією до зростання в останні десятиліття. Україна входить до групи країн із високим рівнем суїцидальної активності (понад 20 самогубств на 100000 населення). При цьому даний показник підвищився з 19 у 1988 р. до 33,2 у 1996 р. Відносний показник самогубств у країні в період з 1988 до 1996 року щорічно збільшувався в середньому в 1,3 рази (А.Чуприков). За останні три роки рівень суїцидальної активності в Україні знаходиться у межах 29-30 випадків на 100000 населення (Г.Пилягіна, Л.Крижанівська). Особливої гостроти проблема самогубств набула для кримінально-виконавчої системи (Ю.Антонян, С.Бородін, Л.Магурдумова, М.Мелентьев, О.Міхліх, О.Моховиков, В.Розанов, Р.Стіліха, Л.Стрімайтене, А.Тищенко, Г.Хохряков), оскільки кількість суїцидальних випадків серед засуджених зростала кожний рік. Так, у 1992 році внаслідок суїциду загинуло 65 осіб (29,5:100000), а у 1996 р. – 86 (53,17:100000). Рівень суїцидальних спроб серед спецконтингенту був у 10-18 разів вищим за летальні випадки самогубств (у залежності від виду режиму виправної колонії (ВК)). Слід відзначити, що за останні роки кількість самогубств серед засуджених зменшилася, сподіваємось, завдяки методичним рекомендаціям, які були розроблені нами у 1996 році для практичних психологів ВК із питань попередження та профілактики суїцидальних спроб серед спецконтингенту установ Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) (№ 8/2 – 17 від 17 грудня 1996 року). Кількість загиблих внаслідок самогубства, починаючи з 1997 року, зменшилася з 64 (29,09:100000) до 28 (12,9:100000) у 2001 році, а рівень суїцидальних спроб – у 12 разів (з 887,83: 100000 до 73,98: 100000).

Вивчення впливу психологічних особливостей засуджених на їх суїцидальні спроби в умовах ізоляції від суспільства дозволить розширити теоретичне та практичне розуміння цього явища у галузі психології життєвої кризи (Т.Титаренко). Аутоагресивні прояви в умовах ізоляції мають стати об'єктом юридичної психології насамперед тому, що вони негативно впливають на морально-психологічну ситуацію у місцях позбавлення волі, завдають шкоди вирішенню завдань ресоціалізації засуджених під час відбування ними покарання у виправних колоніях (О.Беца, Г.Радов, В.Синьов, О.Северов, Р.Мoczydlowski).

Актуальність вивчення суїцидальних спроб та розробки профілактичних заходів щодо запобігання суїцидам серед спецконтингенту обумовлені введенням у дію нового Кримінального кодексу України (вересень 2001 року), зокрема, статті 20 “Обмежена осудність”, оскільки більшість засуджених-суїцидентів за медико-психологічними показниками підпадають під її дію. Це нововведення має бути враховано при реформуванні виправних установ та визначенні спрямованості реабілітаційних заходів з метою запобігання аутоагресивним проявам та діям, які підпадають під ст. 120 Кримінального кодексу України “Доведення до самогубства” серед засуджених (О.Джужа, С.Фаренюк).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у відповідності до програми науково-дослідницької роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань (№ 5/1 – 18 від

11.07.2000 року) і Міністерства внутрішніх справ України (МВС) (№ 8/2 – 64 від 20.04.1994 року), плану науково-дослідної роботи Київського інституту внутрішніх справ (№ 264 від 11.09.1996 року) і пов'язане з реалізацією програми Міжнародного фонду “Відродження” щодо сприяння реформуванню пенітенціарної системи в Україні та спільного українсько-англійського проекту “Попередження самогубств серед засуджених”.

Мета і задачі дослідження.

Мета дисертаційного дослідження – визначити психологічні особливості засуджених, які вдаються до суїцидальних спроб під час відбування покарань, розробити та запровадити у виправних установах систему заходів профілактики суїцидальних спроб і самогубств серед засуджених.

Задачі дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз історичного розвитку поглядів на проблему самогубства, зокрема серед засуджених, та визначити їх періодизацію.
2. Здійснити аналіз причин і психологічних механізмів суїцидальних спроб серед засуджених у залежності від їх психологічних якостей.
3. Визначити психологічні критерії діагностики та прогнозування суїцидальних спроб і поведінки серед спецконтингенту.
4. Розробити заходи профілактики спроб самогубств серед засуджених та перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження: особистість засудженого в умовах відбування покарання.

Предмет дослідження: психологічні особливості засуджених, які мали за мету та намагалися позбавити себе життя в місцях позбавлення волі.

Методи дослідження: теоретичний аналіз історичного розвитку поглядів на самогубство, визначення основних наукових шкіл та напрямків, що вивчали цей негативний феномен людства. Визначення психологічних особливостей засуджених-суїцидентів за психодіагностичними методиками Айзенка-Русалова, Ч.Спілбергера, Басса-Дарки, Обозова-Щокіна, ТАТ, Сонді, Люшера, Векслера. Збір, аналіз та узагальнення соціально-демографічних даних про засуджених-суїцидентів за допомогою вивчення документації, бесід. Визначення психологічних станів суїцидентів через аналіз незалежних характеристик (експертна оцінка емоційних станів за В.Зінченком). Вивчення причин, умов, обставин суїцидальних спроб у засуджених за допомогою використання психолого-анамнестичного методу. Обробка отриманих результатів за допомогою статистичного та кореляційного аналізів.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше систематизовано етапи історичного розвитку поглядів на проблему самогубства та визначено наукові школи з цього напрямку.

Вперше визначено, що суїцидальні дії засуджених знаходяться у прямій достовірній залежності від певних психологічних властивостей і станів особистості та встановлена провідна роль таких особистісних якостей, як рішучість, вертовність (екстраверсія-інтроверсія), нейротизм, ситуативна та особистісна тривожність, й психічних станів – образа, негативізм, почуття провини та роздратованість. Експериментально визначені психологічні критерії прогнозування вірогідності суїцидальних спроб засуджених, які відбувають покарання в умовах ізоляції від суспільства.

Виявлений зв'язок індивідуально-психологічних особливостей засуджених-суїцидентів з характером їх соціальних відносин. Розкрито особливості перебігу афекту в умовах ізоляції від суспільства.

Розроблена система заходів профілактики спроб самогубства серед засуджених в умовах

ізоляції від суспільства.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблена шкала “аутоагресії” застосовується психологами виправних колоній ДДУПВП для діагностики аутоагресивної поведінки серед засуджених. Підготовлена навчально-тренінгова програма щодо запобігання негативним психоемоційним станам, що призводять до самогубств серед засуджених (акти про впровадження ДДУПВП від 10.10.1998 р. № 2/8-328; від 01.12.2001 р. № 5/1-162; від 01.12.2001 р. № 5/1-163).

Розроблені методичні рекомендації для психологів та інших працівників виправних колоній, внаслідок запровадження яких зменшилася кількість суїцидальних спроб у 12 разів та летальних випадків за наявності таких спроб серед спецконтингенту в 4 рази. Матеріали дослідження впроваджено у спецкурсах “Психологія суїцидальної поведінки” та “Основи суїцидології”, які викладаються в Київському інституті внутрішніх справ (довідка про впровадження від 15.02.2000 р. № 2846).

Особистий внесок здобувача. У працях, написаних у співавторстві, здобувачеві належить 50%. Ним особисто розроблені критерії діагностики схильності засуджених до самогубства у місцях позбавлення волі; дана психологічна класифікація засуджених-суїцидентів; розроблені алгоритми дій працівників відділів ВК з метою попередження та профілактики самогубств серед спецконтингенту.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції “Аутодеструктивна поведінка: діагностика, корекція, профілактика” (Київ, 1998), республіканській науково-практичній конференції “Попередження суїцидальних проявів у працівників органів внутрішніх справ” (Київ, 2000), науковій конференції професорсько-викладацького складу КІВС “Проблеми наукового обґрунтування діяльності органів виконання покарань та внутрішніх справ України” (Київ, 1999), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Психологія життєвої кризи особистості: теорія та практика” (25-27 вересня 2000 року, м. Київ), науковій конференції професорсько-викладацького складу КІВС “Україна незалежна: актуальні проблеми розвитку” (Київ, 2001), Донецькій обласній науково-практичній конференції “Закон і підліток” (Донецьк, 2000), Третій Всеукраїнській конференції молодих науковців “Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” (Київ, 2000).

Результати дослідження запроваджені в обласних Управліннях Державного департаменту України з питань виконання покарань (довідки про впровадження: від 27.03.1997 р. № 376; від 25.08.1998 р. № 3/8-741; від 26.08.2001 р. № 5/3-217; від 24.10.2001 р. № 4/9-6454).

Публікації. Матеріали дисертаційного дослідження опубліковані у 14 наукових статтях (дві у співавторстві), з них вісім – у фахових виданнях; навчальній програмі, методичних рекомендаціях та навчально-методичному посібнику з курсу “Психологія суїцидальної поведінки”.

Структура дисертації. Умовні скорочення, вступ, три розділи, висновки. Містить 180 сторінок друкованого тексту, 17 додатків, 18 таблиць, 5 схем. Список використаних джерел містить 283 назви праць вітчизняних та іноземних авторів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, наукова новизна, теоретична та практична значущість роботи, сформульовано об’єкт, предмет, мету, основні завдання дослідження та методи їх вирішення. Висвітлено апробацію та впровадження здобутих результатів дослідження.

У першому розділі “Історичний розвиток та сучасний стан наукових поглядів на

проблему самогубства” представлений аналіз історичного розвитку поглядів на суїцид як суспільно-психологічне явище відповідно до запропонованих нами періодів та наукових шкіл:

1. Донауковий період (із давніх часів до XVIII ст.) – Ф.Аквінський, Аристотель, А.Блаженний, Епікур, Сократ, Тацит, Цицерон та ін.
2. Галузевий період (початок XVIII ст. – середина XIX ст.). – Дж.Донн, Ф.Достоевський, А.Герцен, Петро I, Т.Полікарпов, О.Радишев, Esquirol, Josset de Tours, Moreau de Tours та ін.
3. Науковий період (кінець XIX ст. – початок 30-х років XX ст.: соціологічна школа (Е.Дюркгейм, Д.Жбанков, І.Острогорський, М.Феноменов); філософська школа (М.Бердяєв, М.Драгоманов, Б.Костяківський, О.Потебня, М.Шаповал та ін.); епідеміологічна школа (Л.Прозль, І.Сікорський); психіатрична школа (В.Бехтерев, С.Корсаков, Е.Крепелін, І.Лебедев, О.Пономарьов, Л.Прозоров, Ф.Рібаков, П.Розанов, В.Федоров та ін.); фізіологічна школа (І.Павлов, І.Сеченов); психологічна школа (А.Адлер, Ч.Ломброзо, У.Мейшелом, К.Мінненгер, О.Ранк, Г.Салівен, З.Фрейд, Е.Фромм); юридична школа (М.Гернет, Г.Гордон, О.Коні, Є.Тарновський).
4. Міждисциплінарний період (30-ті роки XX ст. – початок XXI ст.).

На означеному періоді розвитку поглядів на суїцид розглядаються та аналізуються основні теоретичні та практичні підходи до проблеми самогубства з психологічної, юридичної, філософської, медичної та інших точок зору у працях іноземних та вітчизняних авторів (П.Ковальський, D.Laster, E.Shneidman, N.Farberow, Дж.Хенслін, К.Ясперс, Н.Алікіна, А.Амбрумова, Є.Баришева, С.Жабокрицький, М.Занадворнов, С.Капункін, В.Козидубова, В.Кондратенко, В.Кузнецов, О.Лічко, Л.Магурдумова, Н.Максимова, Т.Малафеева, Л.Постовалова, Л.Рудавіна, В.Савенков, А.Слуцький, Л.Собчик, О.Султанов, Б.Херсонський, В.Чернявський, О.Шаповалов, Л.Шестопалова, С.Яковенко), які розробляли питання класифікації суїцидентів та самогубств, залежності суїцидальних спроб від певних психологічних характеристик особистості, нейробіологічних основ суїцидальної поведінки тощо.

Особлива увага приділяється аналізу поглядів юристів та юридичних психологів на самогубство та суїцидальні спроби у засуджених (О.Мартиненко, М.Метьолькін, О.Мокрецов, Ю.Олійник, С.Скоков, Л.Шевченко, О.Янчук та ін.) та питанням, що пов'язані з діагностикою, превенцією, інтервенцією, первинною та вторинною поственцією (А.Айві, І.Беляєв, Л.Бурлачук, Н.Віндер, І.Вольперт, М.Говоров, М.Демидов, Е.Gacobson, С.Лібіх, Е.Соуе, G.Gollnits, Ю.Майдииков, О.Морозов, I.Schultz, О.Філатов). Аналіз історичного та сучасного розвитку поглядів на самогубство дозволило їх упорядкувати і визначити, що сьогодні, незважаючи на різноманітність шкіл та напрямків, у поглядах на проблему суїциду сформувалося комплексне ставлення до проблеми аутоагресії, в якому поєднуються індивідуально-типологічні, соціально-психологічні, соціальні, конституційно-біологічні та наслідувально-генетичні чинники у різних співвідношеннях. Разом з цим, суїцидальна поведінка розглядається як процес, що має окремі етапи, на які й орієнтовані три основні підходи: превенція, інтервенція та поственція.

Аналіз літератури з питань проблеми самогубства серед засуджених вказує на те, що потребують свого вирішення такі питання: виявлення окремих психічних властивостей делінквентної особистості, які впливають на прийняття рішення про самогубство в умовах ізоляції; визначення психологічних критеріїв діагностики схильності до суїцидальних спроб та встановлення причин виникнення передсуїцидальної кризи в умовах позбавлення волі; розробки комплексних психолого-соціальних та спеціальних засобів профілактики самогубств серед засуджених у ВК.

У другому розділі “Методи дослідження. Соціально-демографічна характеристика досліджуваних засуджених-суїцидентів” обґрунтовуються методи, що застосовувалися під час діагностичної і психопрофілактичної роботи, та робиться аналіз

соціально-демографічних характеристик засуджених, які вивчалися в процесі дослідження.

Попередній аналіз літератури дозволив припустити, що на здійснення суїцидальних спроб спецконтингентом впливають такі психологічні властивості та стани особистості, як: рішучість, вертовність (екстраверсія-інтроверсія), нейротизм, ситуативна та особистісна тривожність, образа, негативізм, почуття провини та роздратованість. Цей факт обумовив вибір опитувальників й тестових методик, які ми застосовували при вивченні психологічних особливостей засуджених-суїцидентів:

- Айзенка-Русалова – для визначення вертовності (фокусування поглядів особистості на зовнішньому світі або на самому собі) та нейротизму;
- Басса-Дарки – для визначення ступеня агресивності, зокрема, показника ймовірності спрямування деструктивних дій на себе;
- Ч.Спілбергера – для визначення ситуативної та особистісної тривожності – показників, які, вірогідно, можуть свідчити про схильність до аутоагресії;
- Обозова-Щокіна – для визначення ступеня рішучості – показника, який, вірогідно, впливає на швидкість прийняття рішення про самогубство.

На наступному етапі дослідження, на підставі отриманих даних, розроблена та апробована система методик роботи при взаємодії співробітників усіх відділів ВК під керівництвом психолога, що спрямована на профілактику самогубств і суїцидальних спроб серед спецконтингенту.

У завершені дослідження перевірено ефективність розробленої системи методик роботи із засудженими-суїцидентами шляхом порівняльного аналізу результатів повторного тестування з результатами первинного тестування (в обох випадках опитувальники були ідентичні) та лонгитюдних спостережень протягом 9 років.

Для математично-статистичних розрахунків використовувалась комп'ютерна програма PSP – 5 IBM LGT (2000), яка дозволила обрахувати інтегральні діагностичні показники та здійснити кореляційний аналіз даних.

Було вивчено 980 засуджених чоловічої статі, які робили спроби самогубства у ВК суворого режиму (загальна група) Донецької області. З метою поглибленого вивчення психологічних особливостей суїцидентів методом випадкових чисел було відібрано 120 осіб (основна група). З них було сформовано експериментальну та контрольну групи (60 осіб у кожній) з метою порівняльного аналізу психологічних характеристик здорових засуджених і осіб, які мали психічні вади, та перевірки дієздатності розроблених методичних рекомендацій щодо попередження та профілактики суїцидальних спроб серед спецконтингенту у ВК. Ці групи за своїми соціально-психологічними та демографічними показниками (вік, освіта, праця, сімейний стан, стан здоров'я, кількість судимостей, строк покарання) на статистично достовірному рівні були ідентичні. У всіх випадках методи вивчення психологічних властивостей та станів досліджуваних були однакові.

Середній вік засуджених, які досліджувалися, складав 28 років. До позбавлення волі 63,3% засуджених працювали на виробництві. Встановлено, що 86% засуджених-суїцидентів від загальної групи досліджуваних не брали участі у суспільному житті відділення соціально-психологічної служби та колонії, а 10,6 % до цієї діяльності, загалом, ставилися негативно. Тільки 3,4 % засуджених брали участь у роботі громадських формувань.

За сімейним станом 47,95% засуджених-суїцидентів до позбавлення волі були одруженими. Встановлено, що 74% досліджуваних до позбавлення волі проживали з батьками. Крім того, 74% осіб не мали дітей.

За станом здоров'я засуджені-суїциденти розподілилися так: ті, які мали соматичні захворювання – 36,9%, психічні відхилення – 16,6%. Встановлено, що серед психічних

відхилень найбільш розповсюдженими були олігофренія ступеня дебільності, психопатія, епілепсія, невротична симптоматика (25,4%), а серед соматичних захворювань – туберкульоз, цукровий діабет, ВІЛ-інфекція (36,94%). У 9 випадках із 10 соматичні захворювання у суїцидентів обумовлені зловживанням ними у минулому алкогольними напоями та наркотичними речовинами. Серед загальної кількості досліджуваних у 50,2% засуджених, які намагалися позбавити себе життя самогубством, було встановлено наявність черепно-мозкових травм у дитинстві.

Середній строк покарання засуджених-суїцидентів становив від 6 до 8 років. Серед досліджуваних 69,9% мали три і більше судимостей та 58,06% належали до психологічної категорії засуджених з невизначеною або суперечливою пасивною спрямованістю особистості (кримінально-кастова стратифікація “мужики”).

Середньостатистичний портрет засудженого-суїцидента має такий вигляд: вік від 26 до 30 років, середня освіта, до засудження працював на виробництві, але у місцях позбавлення волі не бере участі у суспільному житті та роботі громадських формувань ВК.

Одружений. Дітей не має. На волі мешкав разом з батьками. Стан здоров'я – задовільний, але у дитинстві переніс черепно-мозкову травму. До місць позбавлення волі потрапляв три або більше разів, вироком суду передбачено строк покарання від 6 до 8 років, належить до психологічної категорії засуджених з невизначеною або суперечливою пасивною спрямованістю особистості.

У третьому розділі “Роль психологічних властивостей та станів у формуванні суїцидальних спроб у засуджених” розкриваються психологічні особливості засуджених, які мали в анамнезі суїцидальні спроби, аналізуються особливості суїцидальної поведінки спецконтингенту в умовах ізоляції від суспільства, вплив соціальних стосунків на вибір форм і методів аутоагресії, дається індивідуально-психологічна класифікація засуджених-суїцидентів, обґрунтовується комплексна програма профілактики та попередження спроб самогубства серед осіб, які знаходяться у ВК.

Аналіз ступеня рішучості – фактора збігу позитивних та негативних чинників вольового процесу (амбівалентність) особистості у засуджених-суїцидентів показав, що середній показник (M) за опитувальником Обозова-Щокіна дорівнював у всіх групах 23,6. При цьому визначається, що в осіб, які мали різні психічні вади (249 осіб), середній показник рішучості складав 24,1, але він не досягав достовірного рівня ($P > 0,05$). Слід зауважити, що чим вищий ступінь рішучості, тим менше часу між прийняттям рішення про самогубство та його спробою. У 76,02% засуджених цей період був у межах від 6 годин до 4 діб ($M = 57$ годин). Коефіцієнт кореляції (r) дорівнює 0,76 ($P < 0,01$).

Таким чином, встановлено, що рішучість є одним з психологічних показників особистості засудженого, який впливає на вірогідність прийняття рішення про самогубство та його вчинення під час збігу скрутних обставин. Доводиться, що режимні вимоги та специфічні умови утримання у ВК впливають на рішучість, як психологічну характеристику особистості та на перебіг непатологічних ситуативних суїцидальних реакцій у засуджених, які тримаються в місцях позбавлення волі.

Аналіз результатів за показником вертовності свідчить, що серед засуджених-суїцидентів велику кількість складають інтроверти (81,6%). Амбаверти та екстраверти відповідно – 4,2% і 14,2%. Підтверджено, що на прийняття рішення про самогубство у інтровертів впливає власна оцінка кризової ситуації, у екстравертів – зовнішні чинники, які визначають думку про нього, в амбавертів – зовнішні чинники та власні хвилювання про хід подій. Встановлено, що в осіб, які мали психічні відхилення, показник інтровертності був у межах від 4,1 до 4,4 балів, а психологічний стан мав негативне забарвлення, що впливало на немотивованість суїцидальних спроб. Ми спостерігали, що чим більший ступінь рішучості, тим нижчий показник за інтровертністю ($r = 0,83$; $P < 0,01$).

Отримані результати за шкалою нейротизму свідчать, що у 88,3% засуджених-суїцидентів цей показник був дуже високим ($M = 21,3$ балів) і спостерігався у

88,3%. Підкреслюється, що погана адаптація до умов ізоляції від суспільства, швидка зміна настрою, сумніви щодо сенсу життя, які поєднуються з достатньою рішучістю у діях під час збігу негативних факторів, призводять до спроб самогубства в стані афекту неадекватності.

Таким чином, визначено, що інтроверсія та нейротизм є психологічними показниками, які безпосередньо впливають на суїцидальну активність засуджених, починаючи з прийняття рішення про самогубство до його скоєння. Це пояснює їх вибір поведінки “уникнення” у ситуації позбавлення волі через суїцидальні спроби. Дослідження співвідношення нейротизму і рішучості доводять, що суїцидальна поведінка засуджених є імпульсивним актом у стані афекту на фоні “інфаркту свідомості” ($r = 0,89$; $P < 0,01$).

Аналіз результатів вертовності та нейротизму свідчать, що найбільш схильними до самогубства є засуджені з меланхолічним типом темпераменту (83,97%; $P < 0,01$). Але, як свідчить психологічний аналіз причин суїцидальних спроб спецконтингенту, кожному засудженому з певним типом темпераменту були притаманні власні особливості суїцидальної поведінки: сангвінікам – протест (76,02%), холерикам – шантаж (82,95%), флегматикам – самопокарання (78,97%), меланхолікам – безвихідь (88,06%). Отже, засудженим кожного типу темпераменту властиві специфічні реакції на стрес: збуджена, демонстративна, параноїяльна, психастенічна ($P < 0,01$).

У засуджених-суїцидентів, які мали психічні відхилення, за даними методики ММПІ були отримані такі результати: 74,02% сангвініків мають підвищені показники за шкалою депресії, 86,34% – флегматиків підвищені показники за шкалою іпохондрії, 86,04% холериків – підвищені показники за шкалою психопатії, 94,77% меланхоліків – підвищені показники за шкалою гіпоманії (через бажання отримати підтримку у оточуючих) ($P < 0,01$).

Використання методу візуальної експертної оцінки емоційних станів у засуджених під час дослідження допомогли встановити особливості протікання афекту в засуджених-суїцидентів та визначити три основні його стани – переафективний, афективний та постафективний. Переафективний стан спостерігається у засуджених зразу після суду та у період переводу зі слідчого ізолятора (СІЗО) до ВК і в перші 3-4 місяці з початку перебування у місцях позбавлення волі (89,74%). Встановлено, що поведінка засуджених під час знаходження в стані афекту та у постафективний період, у залежності від переважання сильного або слабого типу нервової системи, мала свої особливості за часом перебігу та психологічними характеристиками.

Сангвініки. Тривалість протікання стану афекту була не більше 24 годин. Це пояснюється швидкою зміною настрою і високим самоконтролем засуджених цього типу. Вони до будь-якої неприємності підходили з позиції: що може відбутися; припускали, які наслідки будуть негативними; робили спроби уникнути найнеприємного. У цьому їм допомагала схильність до логічного мислення. За результатами тестування (Методика “Числові ряди”) із 120 обстежених засуджених – чоловіків основної та контрольної групи у 113 осіб вміння логічно мислити було в межах 7 – 8 сирих балів із 10 можливих. Афект протікав як в агресивній (51%), так і у формі афективного ступору (49%). В агресивних діях у 72% засуджених спостерігалася схильність до аутоагресивних тенденцій у вигляді членопошкодження ($P < 0,01$).

Холерики. Тривалість протікання афекту в межах 8 – 12 годин. Основна причина подібної поведінки полягала у високій реактивності (84%). Спостерігалася агресивність (фізична – 48%, побічна – 28%, вербальна – 14%, 10% – інші види). Постафективний стан продовжувався від 36 до 54 годин. Поведінка у цей період характеризувалася роздратуванням, негативізмом, підозрлістю, підвищеним почуття провини ($P < 0,01$).

Флегматики. Період агресивної поведінки – 3 – 4 години. Постафективний стан тривав до 72 годин. Це обумовлено тим, що засуджені-чоловіки з таким типом нервової системи дуже важко переносили труднощі й намагалися позбутися проблем, замкнувшись у

своєму звичному колі ($P < 0,01$).

Меланхоліки. У цієї категорії суїцидентів спостерігалася одна закономірність перебігу афекту. Він розгортався у зворотній послідовності й характеризувався тривалими переафектним та постафектним станами й швидким протіканням афекту (2–4 години). У випадках ситуативних суїцидальних реакцій ця категорія обирала такі методи і засоби аутоагресії, які забезпечували летальний кінець ($P < 0,01$).

Таким чином, суїцидальні реакції засуджених ґрунтуються на прагненні до аутоагресії у переафектний період, самодеструктивній поведінці під час афекту, самозвинуваченні в постафективний період.

Показники ситуативної та особистісної тривожності в усіх групах були високими. При цьому, у здорових засуджених-суїцидентів чим вище ситуативна тривожність ($M = 65,9$ балів), тим нижче особистісна тривожність ($M = 53,4$ балів; $P < 0,01$), а у засуджених-суїцидентів, які мали психічні вади, навпаки – чим вище особистісна тривожність ($M = 68,4$ балів), тим нижче ситуативна тривожність ($M = 56,3$ балів; $P < 0,01$). Отримані результати підтверджувалися даними за кольоровим тестом Люшера ($r = 0,82$). При аналізі результатів опитувальника Басса-Дарки ми встановили: чим вище показники за шкалами “негативізму”, “образи” та “почуття провини” і нижче за шкалою “роздратованості”, тим вірогідніше самодеструктивна поведінка засудженого, але за умови, якщо ці результати збігаються з окремими психологічними характеристиками особистості (рішучість, нейротизм, вертовність, ситуативна та особистісна тривожність). Якщо показники негативізму ($M = 4,02$ бали), образи ($M = 6,2$ бали) та почуття провини ($M = 7$ бали) були високими, то показники за шкалою роздратованості – низькими ($M = 2,2$ бали; $P < 0,01$). Цей факт можна пояснити тим, що засуджені, які потрапили у скрутне становище, знаходяться у різних негативних психологічних станах, але існуючі кримінальні традиції, звичаї та субкультура не дозволяють відкрито виявляти свої почуття, бо це може призвести до втрати “кастового статусу” у середовищі собі подібних, що й впливає на формування у них “аутоагресії” ($A_{\text{ц}}$). Ми пропонуємо визначати її за формулою 1.

Формула 1.

Формула визначення аутоагресивних установок

$$A_{\text{ц}} = \frac{Q + W + \text{chv}}{\text{rzd}},$$

де: $A_{\text{ц}}$ – аутоагресивність; Q – образа; W – негативізм; chv – почуття провини; rzd – роздратованість.

Особи, які набрали за інтегральними балами 8,3 і більше, намагалися, перебуваючи в місцях позбавлення волі, звести рахунки з життям ($P < 0,01$).

Таким чином, чим більше показники за шкалами негативізму, образи та почуття провини і менше за шкалою роздратованості, тим більше вірогідність аутодеструктивних дій у засуджених під час їх знаходження у місцях позбавлення волі.

Враховуючи виявлений прогностично значимий комплекс показників застосованих методик та використовуючи математичний метод інтегральних рівнянь, ми пропонуємо визначати схильність до суїцидальних спроб чи самогубства (сС), як фактичну реалізацію “аутоагресії” за формулою 2.

Формула 2.

Формула визначення ступеня схильності до самогубства

$$\text{сС} = \frac{(\text{ЛТ} + \text{СТ})}{2} + \text{Р} + \text{Н} + A_{\text{ц}},$$

ЭИ * п

де: СТ – ситуативна тривожність (опитувальник Ч.Спілбергера); ЛТ – особистісна тривожність (опитувальник Ч.Спілбергера); Р – реактивність (опитувальник

Обозова-Щокіна; Н – нейротизм (опитувальник Айзенка-Русалова); ЭИ – спрямованість (опитувальник Айзенка-Русалова); п – правдивість (опитувальник Айзенка-Русалова); А_ц – аутоагресія (опитувальник Басса-Дарки). У цій формулі правдивість є додатковим коефіцієнтом поправки.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що ті, хто набрав: до 20 балів ($b_i < 3,4$), – не схильні до спроб самогубства; від 21 до 40 балів ($b_i = 3,41-5,56$) – схильні до депресій, але до суїцидальних реакцій не схильні; від 41 до 60 балів ($b_i = 5,57-6,96$) – схильні до суїцидальних думок, але, як правило, не вдаються до суїцидальних спроб; від 61 до 80 балів ($b_i = 6,97-15,79$) – схильні до суїцидальних реакцій, але лише у вигляді членопошкоджень; від 81 і більше ($b_i > 15,8$) – схильні до самогубства, що тісно кореспондує з показниками за тестом Сонді та відповідає вибору: d – , m – !, k – !, p ±, який інтерпретується як “наявність суїцидальних тенденцій” та “підвищений суїцидальний ризик” ($r = 0,785$).

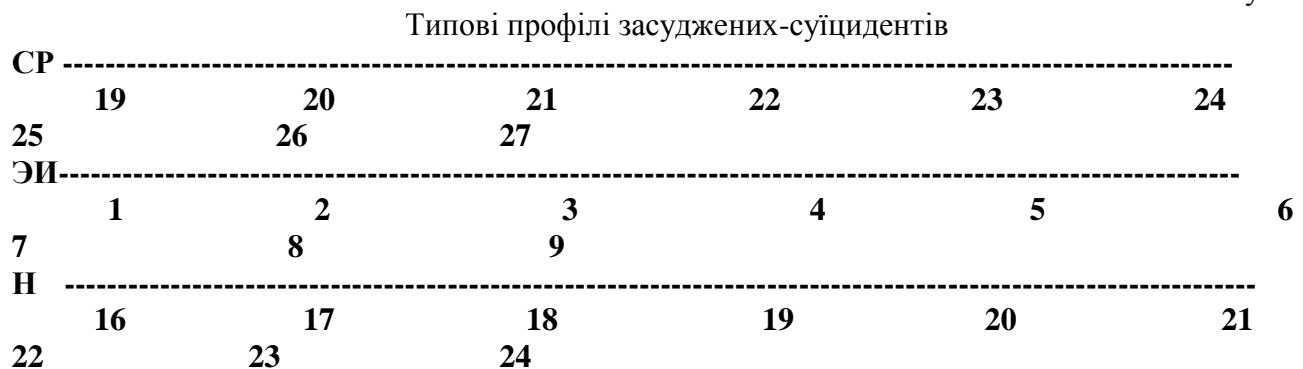
Таким чином, підтверджене наше припущення, що на прийнятті рішення про суїцид і здійснення суїцидальної спроби у засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, впливають такі психологічні властивості та стани, як: рішучість, нейротизм, інтроверсія, ситуативна та особистісна тривожності, образа, почуття провини, роздратованість, негативізм. Виявлені значення і співвідношення відповідних показників дозволяють практично відокремлювати тих осіб, які під час збігу негативних обставин можуть вдатися до суїцидальних спроб в умовах позбавлення волі.

На підставі отриманих даних ми пропонуємо узагальнені типові профілі особистості засуджених, які схильні до суїцидальних спроб в умовах ВК (рис. 1).

Доводиться, що на формування негативних психічних станів, які призводять до суїцидальних спроб, впливають два головних фактори: ізоляція від суспільства (розрив соціальних стосунків) та встановлені обмеження у поведінці (сувора регламентація повсякденного життя відповідно до режимних вимог, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством, та позбавлення звичних задовольень).

Комплексне вивчення (тест Люшера, збір анамнезу, спостереження тощо) психологічних станів засуджених, що призводять до спроб самогубства у місцях позбавлення волі, дозволили встановити їх обумовленість і залежність від таких психологічних чинників, як погана адаптація до умов виправної колонії; тривалість її у часі, наслідком чого є виникнення негативних психічних станів (27,26%); смерть близької людини (20,74%); тривала або невиліковна хвороба засудженого (17,71%); сексуальні проблеми або “втрата чоловічої основи” (10,29%); розрив відносин з близькими родичами (10,11%); зрада жінки чи коханої дівчини (8,79%); приниження особистісної гідності (4,1%); нерозуміння з боку адміністрації і неможливість вирішити раптово виниклу проблему (0,99%). За силою впливу причини суїцидальних спроб серед засуджених, які мали психічні вади, відрізняються від причин аутоагресії практично здорових, що було встановлено в ході аналізу отриманих експериментальних даних.

Рисунок 1.

СТ	45-53		54-60		61-65		66-70	
71-75	76-80							
ЛТ	45-53		54-60		61-65		66-70	
71-75	76-80							
rzd	1	2	3	4	5	6		
7			8					
chv	1	2	3	4	5	6		
7			8					
W	1		2		3			
4			5					
Q	1	2	3	4	5			
6		7		8				

• психічно здорові засуджені
 • засуджені з психічними вадами.

Аналіз результатів за методикою ТАТ доводить, що в умовах ВК існують додаткові чинники, які обумовлені тільки специфікою середовища місць позбавлення волі та посилюють бажання позбутися життя самогубством. Це неадекватна оцінка рішення суду, борг (як наслідок захоплення азартною грою), порушення “законів кримінального світу”.

Анамнестичним аналізом визначається, що на прийняття рішення про самогубство впливають не стільки наявність або відсутність соціальних зв'язків у засудженого, скільки його місце, роль та ставлення до суб'єктів спілкування як у середовищі засуджених, так і за межами колонії, у залежності від психологічних особливостей особистості.

На підставі отриманих даних щодо психологічних особливостей, психічних станів, соціальних зв'язків суїцидентів, які впливали на поведінку засуджених у місцях позбавлення волі, ми пропонуємо таку індивідуально-психологічну класифікацію засуджених-суїцидентів: "протестуючі" (13,97%) – їх вчинки – це виклик оточуючим, прагнення звернути увагу на значні, на їх думку, проблеми, вираження незгоди з рішенням будь-кого; "шантажисти" (11,93%) – це категорія засуджених, які для досягнення поставленої мети погрожували позбутися життя самогубством; "самосудді" (37,04%) – ця категорія засуджених самі собі були судьями, адвокатами і прокурорами, а акт самогубства частіше відбувався після довготривалого самокатування за скоєний вчинок; "безвихідники" (37,06%) – це засуджені, які не знайшли іншого виходу зі скрутною ситуації, ніж накласти на себе руки.

За результатами досліджень розроблена й обґрунтована комплексна система психологічних і спеціальних заходів первинної та вторинної профілактики самогубств серед спецконтингенту. Її комплексний характер полягає у взаємодоповненні та взаємодії всіх заходів профілактики суїцидальних спроб серед засуджених. Первинна профілактика суїцидальних спроб включає: психодіагностику, візуальну експертну оцінку емоційного стану засуджених, взаємодію працівників відділів ВК з метою запобігання спроб самогубства серед спецконтингенту, навчання персоналу формам і методам роботи із засудженими-суїцидентами. Вторинна профілактика суїцидальних спроб включає: психіатричне втручання, психіатричне супроводження (для психічно хворих засуджених), психотерапевтичне втручання, психотерапевтичне супроводження (при граничних психічних станах засуджених), психологічне втручання, психологічне супроводження

(якщо суїцидент був психічно здоровою людиною).

До спеціальних заходів у ВК ми віднесли спеціально-кримінологічне, кримінально-виконавче, кримінально-правове попередження. На цій підставі були розроблені алгоритми дій для працівників відділу нагляду та безпеки й оперативного відділу ВК. Ці заходи допомогли не тільки попередити поодинокі випадки самогубства серед спецконтингенту, але й запобігти випадкам групового доведення до суїциду, що могли бути скоєні внаслідок ворожого ставлення до особи іншими засудженими в умовах позбавлення волі.

Головне навантаження щодо профілактики суїцидальних спроб серед засуджених покладалося на психологічну службу ВК. У роботі із засудженими використовувалися психокорекційна робота, аутогенне тренування, ефективність яких оцінювалася за скороченим варіантом питальника Ч.Спілбергера, психогігієнічний комплекс та прогресивна релаксація, що сприяло поліпшенню психоемоційного й загального соматичного станів засуджених-суїцидентів.

Головним напрямком діяльності була групова робота, яка базувалася на засадах соціально-психологічного тренінгу. У роботі з засудженими-суїцидентами це допомагало вирішити проблеми, що були пов'язані із самотністю та відчуженістю, підвищеною агресивністю, тривожністю, зосередженням на життєвих негараздах, поширювали “меню бугтя” засудженого-суїцидента щодо подолання причин життєвої кризи та її наслідків. У межах профілактичної роботи серед засуджених основної групи було організовано 5 груп (12 осіб у кожній) для проведення тренінгу “Зростання впевненості у собі”. Заняття проводилися 2 рази на тиждень по три години (загальний час тренінгу – 80 годин). Позитивні результати ми спостерігали вже після сьомого заняття. У результаті проведення соціально-психологічного тренінгу в засуджених-суїцидентів експериментальної групи спостерігалось покращання самопочуття, підвищувалася самооцінка, поверталася віра у власні сили. У процесі проведення соціально-психологічного тренінгу в засуджених вдалося повністю дезактуалізувати наміри на суїцидальні спроби. В експериментальній групі спостерігалось покращання показників за усіма тестовими методиками, а середній показник суїцидального ризику склав 2,34, що дає підставу вважати – суїцидальний ризик відсутній ($P < 0,01$). Результати тестування 6 осіб (10%) з експериментальної групи залишилися без змін. Це були особи, які мали стійкі психічні розлади (епілепсія, наслідки черепно-мозкових травм тощо). Погіршення психоемоційного стану не зареєстровано у жодному випадку. Про це свідчать і дані за тестом Люшера, що вказують на позитивну динаміку й достовірні зміни у покращанні психоемоційного стану в засуджених-суїцидентів експериментальної групи (67,02 – 78,95 %, $P < 0,01$).

У контрольній групі повна дезактуалізація суїцидальних реакцій виявлена у 3 засуджених (6%), покращання адаптації – у 7 (14%), без змін залишилося 40 чоловік (80%) ($P > 0,05$). Визначаємо, якщо з 60 чоловік експериментальної групи і 60 – контрольної в 1996 році 48,23% і 52,04% засуджених намагалися позбавити себе життя, то ці ж показники склали у 2000 році – 0% і 26,95%, відповідно, що є результатом дезактуалізації суїцидальних намірів у засуджених.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що профілактика суїцидальних спроб серед засуджених має бути справою всіх працівників ВК, але проводиться під керівництвом психолога. Зокрема, у здійсненні всіх напрямків роботи брали участь: психолог установи, начальники відділень соціально-психологічної служби, співробітники оперативного відділу, черговий помічник начальника установи, молодші інспектори з нагляду та безпеки, інспектор з контролю за виконанням режимних вимог, виробничий персонал установи, психіатр установи. Зазначимо, що реалізації 79,95% зафіксованих намірів на скоєння самогубства вдалося попередити завдяки використанню методу експертної візуальної оцінки емоційного стану та своєчасному психологічному втручанням, а 20,02%

– завдяки регулярному навчанню начальників відділень формам і методам роботи із засудженими-суїцидентами.

Спостерігається зростання кількості звернень засуджених, які належали до контрольної групи, через телефон довіри або експрес-пошту до психолога з метою вирішення життєвих проблем (18,97% – у 1996 році; 86% – у 2000 році), що пояснюється зростанням з їх боку зацікавленості у діяльності психолога ВК. Кількість звернень серед засуджених, які належали до експериментальної групи, навпаки, зменшилося (1996 рік – 81,02%; 2000 рік – 24%), що підтверджує висновок про дезактуалізацію у них суїцидальних спроб.

У профілактиці самогубств серед засуджених особливе місце посідала організація навчання персоналу. Були передбачені такі тематичні напрямки: соціально-психологічні чинники суїциду; візуальна діагностика суїцидальних проявів спецконтингенту; надання психологічної допомоги при суїцидальних проявах; специфіка організації протисуїцидальної профілактичної роботи співробітниками різних відділів установи; надання першої медичної допомоги при суїцидальних спробах. Окремим питанням є підготовка тренерів із числа психологів з метою проведення психологічних тренінгів та підготовки персоналу для роботи із засудженими-суїцидентами. У зв'язку з цим пропонується навчально-тренінгова програма “Профілактика негативних психоемоційних станів, що призводять до самогубства засуджених”.

Розроблений нами комплекс заходів профілактики самогубств допоміг досягти позитивних змін у динаміці суїцидальної активності серед спецконтингенту, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1.

Рівень суїцидальної активності серед засуджених, які відбувають покарання у ВК ДДУПВП (із розрахунку на 100000)

Рік	Кількість самогубств	Кількість суїцидальних спроб
1992	29,5	457,61
1993	33,12	493,78
1994	38,57	544,65
1995	46,24	629,17
1996	53,17	887,83
1997	42,73	764,21
1998	32,11	636,33
1999	24,93	300,05
2000	15,12	121,54
2001	12,9	73,98

Як бачимо, запровадження вказаного комплексу забезпечило різкий спад суїцидальних проявів серед засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

У **висновках** наводяться основні підсумки теоретичного та практичного дослідження:

1. Нами визначені такі періоди та наукові школи: донауковий, що характеризується відсутністю методологічних засад у підході до проблеми самогубства; галузевий, що характеризується спробами обґрунтування проблеми самогубства спираючись на положення несистематизованих наукових знань та життєвого досвіду; науковий (соціологічна, філософська, епідеміологічна, психіатрична, фізіологічна, психологічна та юридична школи), що характеризується спробами пояснити феномен самогубства з позиції проведеного експерименту в межах тієї чи іншої наукової концепції; міждисциплінарний, що характеризується встановленням зв'язків між поглядами окремих наукових шкіл з метою впровадження комплексного підходу щодо вивчення проблеми самогубства та розробки засобів превенції, інтервенції та поственції.
2. У сучасній науці при значній кількості шкіл та напрямків сформувалося розуміння полімодальності, комплексності та багаторівневості проблеми самогубства, стосовно

якого мають значення індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, соціальні, конституційно-біологічні та спадково-генетичні чинники у різних співвідношеннях. Але окремі наукові школи та напрямки не забезпечують цілісного розуміння соціально-психологічного феномену суїцидальної поведінки, зокрема, в умовах позбавлення волі, а існуючі уявлення (релігійні, етнічні тощо) перешкоджають діагностичній та профілактичній роботі серед суїцидентів.

3. Визначено, що такі психологічні властивості особистості, як рішучість, нейротизм, інтроверсія, ситуативна й особистісна тривожність, та психологічні стани – почуття провини, образу, негативізм, роздратованість є прогностичними показниками схильності засудженого до суїцидальних спроб (самогубства) під час його знаходження у місцях позбавлення волі та збігу негативних обставин.

4. Встановлено, що чим вище показники за шкалами нейротизму, ситуативної та особистісної тривожності, образи, негативізму, почуття провини, рішучості й нижче за шкалами інтроверсії і роздратованості, тим вірогідніший вибір самогубства як засобу вирішення проблем під час знаходження в місцях позбавлення волі.

5. Розроблена шкала "аутоагресії", що дозволяє визначати наявність аутоагресивних намірів у засуджених, які знаходяться в умовах ізоляції від суспільства.

6. Доведена ефективність розробленої нами системи психологічної класифікації засуджених-суїцидентів ("протестуючі", "шантажисти", "самосудді", "безвихідники"), яка сприяє врахуванню психологічних особливостей спецконтингенту при прогнозуванні психологами ВК поведінки особи в умовах позбавлення волі та визначенню основних методів та засобів первинної і вторинної профілактики спроб самогубств серед засуджених-суїцидентів у ВК.

7. Відокремлені засоби первинної й вторинної профілактики самогубств. До засобів первинної профілактики належать: діагностика (методики експертної оцінки емоційних станів засуджених, аналізу незалежних характеристик, тестування); постановка (зняття) на спеціальний профілактичний облік осіб, які схильні до самогубства; навчання персоналу ВК з питань профілактики самогубств серед спецконтингенту; спеціальні засоби – спеціально-кримінологічні, кримінально-виконавчі, кримінально-правові, психолого-педагогічні та психолого-психіатричні. До заходів вторинної профілактики належать: психіатричне втручання й психіатричне супроводження, психотерапевтичне втручання та психотерапевтичне супроводження, психологічне втручання і психологічне супроводження.

8. Позитивні наслідки профілактики самогубств серед засуджених є результатом взаємодії працівників усіх відділів ВК, яка полягає у виконанні кожним із них розроблених алгоритмів дій. Зокрема, у процесі проведення соціально-психологічних тренінгів засуджених експериментальної групи вдалося повністю дезактуалізувати суїцидальні наміри та спроби, про що свідчить покращання показників за усіма тестовими методиками. При цьому, середній показник суїцидального ризику склав 2,34, що дає підставу вважати – суїцидальний ризик відсутній ($P < 0,05$).

9. У рамках формування комплексного підходу до профілактики спроб самогубств (самогубств) у ВК ми пропонуємо п. 3 ст. 120 Кримінального кодексу України викласти у такій редакції: "Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього або групою осіб".

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Сулицький В.В. Наукові основи методики викладання навчальної дисципліни "Психологія суїцидальної поведінки": Навчально-методичний посібник. – К.: КІВС КРАКОС, 2000. – 198 с.
2. Сулицький В.В. Організаційні характеристики діяльності пенітенціарного психолога //

- Робоча книга пенітенціарного психолога. – К.: “МП Леся”, 2000. – С. 170-221.
3. Суліцький В.В. Психоаналітична робота психолога УВП і прогнозування поведінки засудженого // Практична психологія в органах внутрішніх справ. – К.: РВВ КІВС, 1995. – С. 69-76.
 4. Олійник Ю.В., Суліцький В.В. Профілактика самогубств в установах виконання покарань // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ. КІВС, 1998. – С. 61-68.
 5. Суліцький В.В. Самогубство серед засуджених // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 35-36.
 6. Сулицкий В.В. Исправление или вычеркивание из жизни // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – №1. – С.41-43.
 7. Сулицкий В.В. Аффекты и суицидальные реакции осужденных мужчин // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 6. – С. 34-35.
 8. Суліцький В.В. Алгоритм роботи психолога установи виконання покарань із новоприбулими засудженими // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ КІВС, 1999. – С. 122-132.
 9. Суліцький В.В. Організаційні характеристики планування діяльності психолога виправної колонії // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ КІВС, 2000. – С. 144-150.
 10. Суліцький В.В. Основи запобігання суїциду у виправних колоніях // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: “МП Леся”, 2001. – С. 278-288.
 11. Сулицкий В.В. Современная суицидология: теория и практика // Суїцидологія: теорія та практика. – К.: РВВ КІВС, 1998. – С. 10-21.
 12. Сулицкий В.В. Особенности социальных связей осужденных-суицидентов. // Суїцидологія: теорія та практика. – К.:РВВ КІВС, 1998. – С.136-142.
 13. Суліцький В.В. Психологічна робота із засудженими в установах виконання покарань // Психологія на перетині тисячоліть: У 3 т. – К.: Гнозис, 2000. – Т. 3. – С. 276-284.
 14. Ващенко Р.В., Суліцький В.В. Структура психологічного втручання після суїцидальної спроби // Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика. – К.: РВВ КІВС, 2000. – С. 121-140.

АНОТАЦІЯ

Суліцький В.В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2002.

Дисертація присвячена дослідженню психологічних особливостей засуджених-суїцидентів та їх впливу на формування суїцидальної поведінки. З позиції генетичної психології розкриті питання: діагностики схильності до самогубства засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі; визначення аутодеструктивних тенденцій у їх поведінці; визначення причин, чинників, механізмів, що зумовлюють самогубство серед спецконтингенту; надана класифікація суїцидентів та розроблений комплекс спеціальних і психологічних заходів попередження й профілактики суїцидів у виправних колоніях.

Ключові слова: суїцидальна спроба, самогубство, суїцидальна поведінка, виправна колонія, психологічні особливості особистості, спеціальне та психологічне попередження і профілактика самогубств.

АННОТАЦІЯ

Сулицкий В.В. Психологические особенности осужденных-суицидентов. – Рукопись.
Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Национальная академия внутренних дел Украины. – Киев, 2002.

Диссертация посвящена изучению психологических особенностей осужденных-суицидентов и их влиянию на формирование суицидальных попыток в местах лишения свободы. С позиции генетической психологии раскрываются вопросы: диагностики склонности к самоубийству осужденных, которые отбывают наказание в местах лишения свободы; определения аутодеструктивных тенденций в их поведении; анализа причин, факторов, механизмов, которые предрасполагают к самоубийству спецконтингент; приводится классификация осужденных-суицидентов во взаимосвязи с существующими суицидологическими концепциями; разработан комплекс специальных и психологических методов предупреждения и профилактики суицидов в исправительных колониях (ИК).

Анализ исторического развития взглядов на самоубийство свидетельствует о том, что отдельные научные школы и направления не обеспечивают целостного понимания социально-психологического феномена суицидального поведения, а существующие представления (религиозные, этнические и т.п.) препятствуют диагностической и профилактической работе среди суицидентов.

На суицидальные попытки осужденных влияют не только специфические условия ИК, но и психологические особенности их личности, которые определяют выбор поведения в кризисных ситуациях. Такие личностные показатели, как решительность, нейротизм, экстраверсия-интроверсия, ситуационная и личностная тревожность, чувство вины, обида, негативизм, раздраженность могут использоваться в прогнозировании склонности осужденного к самоубийству.

Анализ психологических особенностей осужденных-суицидентов свидетельствует, что чем выше показатели по шкалам нейротизма, ситуационной и личностной тревожности, обиды, негативизма, чувства вины, решительности, и ниже по шкалам экстраверсии-интроверсии и раздраженности, тем вероятнее выбор самоубийства как средства решения проблем во время нахождения в местах лишения свободы. Разграничение осужденных-суицидентов на “протестующих”, “шантажистов”, “самонаказателей”, “безисходников” является целесообразным и помогает не только понять психологический базис аутоагрессивного поведения у осужденных, но и определить основные методы и средства предупреждения и профилактики попыток самоубийств среди спецконтингента в ИК.

Следует четко разграничить методы первичной и вторичной профилактики самоубийств. К профилактическим методам относятся: диагностика (метод экспертной оценки эмоциональных состояний осужденных, анализ независимых характеристик, тестирование); постановка (снятие) на специальный профилактический учет; обучение персонала ИК по вопросам профилактики и предупреждения самоубийств среди спецконтингента; специальные средства – специально-криминологические, уголовно-исполнительные, уголовно-правовые, психолого-педагогические и психолого-психиатрические. К методам предупреждения относятся: психиатрическое вмешательство, психотерапевтическое сопровождение, психологическое вмешательство, психологическое сопровождение.

Успешные профилактика и предупреждение самоубийств среди осужденных являются результатом взаимодействия сотрудников всех отделов ИК.

Ключевые слова: суицидальная попытка, самоубийство, суицидальное поведение,

исправительная колония, психологические особенности личности, специальное и психологическое предупреждение и профилактика самоубийств.

SUMMARY

Sulitskiy V.V. Psychological peculiarities of prisoners inclined to suicide. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on speciality 19.00.06. – Legal psychology. – National Academy of Internal Affairs of Ukraine. – Kiev, 2002.

The dissertation is dedicated to study of psychological peculiarities of prisoner's peculiarities and their influence on suicidal behaviors formation. From a position of genetic psychology such questions are reflected: diagnostics of inclination to suicide of prisoners, serving their sentence in closed institutions; determination of self-destructive tendencies in their behavior, reasons, factors and mechanisms causing among prisoners. The classification of prisoners, inclined to suicide, is grounded. The complex of special and of psychological methods of suicide prevention in prisons is elaborated.

Key words: suicidal attempt, suicide, suicidal behavior, prison, personal, psychological peculiarities, special and psychological prevention of suicides.

АВТОРЕФЕРАТ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ-СУЇЦИДЕНТІВ

СУЛІЦЬКИЙ Вадим Володимирович

Підписано до друку 02.04.2002.
Формат 60x90/16 Папір офсетний. Обсяг 0,8 авт. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № 25. Видавництво "МП Леся".
Реєстраційний № 0099-1248 від 28.02.94.
Надруковано в "МП Леся".

"МП Леся"
Київ-146, а/с 225/7
Тел./факс: 241-77-75, 477-61-97
E-mail: lesya@ukrpost.net.